

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

проф. д-р Дарина Григорова Григорова

МЕЖДУ КРАЯ НА СЪЮЗА И НАЧАЛОТО НА ФЕДЕРАЦИЯТА.
РУСИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ АНАЛИЗИ (1990–1999)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за получаване на научната степен
“доктор на науките”,
професионално направление
2.2. История и археология (История на съвременна Русия)

София, 2025

Съвременната история на Русия от момента на разпадането на Съветския съюз до създаването на руската президентска политическа система през 90-те години на XX век е обект на историографски, обществени и политически дискусии както в Русия, така и извън нея. Сред цялото разнообразие от интерпретации досега не е разработвана именно българската дипломатическа гледна точка за постсъветските руски политически процеси.

Темата за съвременна Русия в българския дипломатически архив (1990–1999) предоставя нов, специфичен поглед, базиран на богата документална колекция, неизследвана както в българската, така и в европейската историография.

Цели и задачи

Целта на дисертацията е да изследва процеса на зараждането на съвременна Русия от момента на разпадането на СССР (1990–1991) до края на XX век през анализа на българския дипломатически архив на МВНР, който представлява огромен масив от разнообразни извори, които авторът въвежда в научен оборот.

Обект на изследването на дисертацията са не българо-руските отношения, а българската дипломатическа интерпретация за съвременните процеси в Елцинова Русия, която е уникален аналитично-прогностичен поглед, описван в реално време, според професионалния дипломатически опит и работа на терен.

Като ценно допълнение към дипломатическия анализ за съвременна Русия е разгледан и българският обществено-политически резонанс на ключови събития като Августовския пуч (1991) и Октомврийския преврат (1993).

Хронологически граници

Хронологическите рамки на дисертацията обхващат последното десетилетие на XX век, от финалните години на СССР (1990–1991), маркирани от битката между съветския и руския център (РСФСР на Елцин vs СССР на Горбачов), катализираща процесите на разпад в политическо, икономическо и

идеологическо отношение, до края на Елцинова Русия (1992–1999), когато се изгражда новата руска политическа система.

И, разбира се, по подразбиране всяко по-задълбочено изследване на дипломатически документи допринася за по-прецизното осмисляне на историческите процеси, вкл. и от автора на проучването. От такава гледна точка дисертацията едва ли ще бъде някакво изключение.

Извори

Непубликувани архивни документи

Дипломатическият архив на МВНР е основният извор по темата на дисертацията, в която са въведени в научно обръщение 213 архивни документа. Изследвани са архиви от аналитичните отдели в МВНР, отговарящи за СССР, а после за Русия и постсъветското пространство за периода 1990–1999 г.: отдел “СССР и Прибалтика”, управление “Източна Европа и държави от ОНД”, управление “Страни от ОНД”, управление “Координация и анализ” (или за “Политическо планиране”, по точното наблюдение на посланик Петър Воденски, началник на отдел “Координация и планиране” за периода 2001–2005¹). Изследваните архивни документи са от българските посолства в Москва, Киев, Минск, Кишинев и др., както и от генералните консулства в Санкт-Петербург и Одеса, и от консулството в Сиктивкар.

Дипломатическите архивни документи, изследвани за темата на дисертацията, представляват разнообразен изворов материал от различен тип:

- 1/ “разработки” с аналитично-прогностични задачи със задълбочен поглед с широка хронология и тематични аспекти;
- 2/ “информации” с актуални оценки за събития, тенденции, социално-политическа обстановка, за политически и партийни лидери;
- 3/ “паметни бележки”, информиращи за проведени официални или неформални срещи;

¹ Воденски, П. А иначе дипломатията е сериозен занаят. София, 2024, с. 186.

- 4/ “доклади” относно текущи дела; “докладни записки” относно подготовката на предстоящи събития;
- 5/ “справки” с кратък исторически и моментен обзор с данни за съответната държава и дипломатическите ѝ отношения с България;
- 6/ “опорни точки” с компактна информация по ключови теми за предстоящи междудържавни срещи, подготвена от експерти по съответния регион за ангажираните политически лица;
- 7/ “политически портрети”, анализиращи профила на политически фигури от висок ранг с биографични данни и професионални детайли;
- 8/ “становища” по предложения от страна на държава, в която предстои официално посещение на български политик, с конкретни примери за защита на българските интереси.

Информационните канали между Русия и българския дипломатически корпус за изясняване на руските позиции през 90-те години на XX век могат да се обособят в две информационни линии: публична и неофициална.

Публичните информационни канали са: аналитично-прогностични доклади, представени за широка аудитория като доклада на Службата за външно разузнаване, “Перспективите за разширяването на НАТО и интересите на Русия” (1993); официални документи: външнополитическа концепция (1992), военна доктрина (1993); публични лекции на руски политици; неформални срещи в дома на киното в Москва на руски политици, общественици и интелектуалци с дипломати; кръгли маси с участието на дипломатическия корпус: “Московска дипломатическа кръгла маса”; пресконференции; срещи на руски дипломати от департаменти на МВНР с чуждестранните им колеги.

Неофициалните информационни канали се осъществяват чрез “работни срещи” с дипломати, политици и общественици. Интересна неофициална информационна линия представлява клубът “Московские Новости Конфиденшъл”, създаден през октомври 1994 г. по инициатива на Виктор Лошак, главния редактор на вестник “Московские новости”, който два пъти

месечно разпраща “Конфиденциални писма на главния редактор” до своите абонати, сред които има и различни посолства.

Клубът “Московские Новости Конфиденшъл” организира веднъж месечно срещи с членовете си, сред които има дипломати, като пресаташетата имат право да канят по един гост по свое усмотрение. По оценки на наши дипломати “Московские Новости Конфиденшъл” предоставя “много интересна и разнообразна информация”, която се проверява и засича от алтернативни източници, като основната функция на клуба е да бъде един от каналите, по които “официална Москва очаква неофициални реакции”².

Публикувани документи

Публикуваните извори, използвани в дисертацията, включват стенограми от архива на Народното събрание на Република България; стенограми от архива на Държавната дума на РФ; документи от архива на фондация “Александър Яковлев”, от архива на фонд “Горбачов”, от архива на Президентския център Б. Н. Елцин.

Изследвани са и американски архивни материали, засягащи историята на съвременна Русия и американо-руските отношения от времето на управлението на Елцин, сред които разсекретени документи от архива на ЦРУ, от Архива за национална сигурност на САЩ, както и от Националния архив на САЩ.

Анализирани са публикувани разсекретени служебни записки от Политбюро на КПСС, докладни записки от КГБ, както и официални документи: закони, концепции, доклади, постановления и др.

В дисертацията са включени материали от периодичния печат от 90-те години, използвани са български (“Дума”, “Демокрация”, “Труд”, “24 часа”), съветски и постсъветски издания (“Известия”, “Независимая газета”, “Наш современник”, “Русский север”, “Коммерсантъ”, “Новая газета”, “Российская газета”, “Меньшевик”, “Московские Новости”, “Совершенно секретно”,

² Информация по исканите с екстрена телеграма сведения, свързани с изпратена шифрограма. – АМВНР. Дело 5. Оп. 51-3. А.е. 79. Москва, 1994. Л. 48.

“Московский комсомолец”, “Огонек”, “Московский демократ” и др.), както и интервюта.

Допълнителни извори за Елцинова Русия, включени в дисертацията, са спомени и публицистика на преки участници в събитията от целия политически спектър: Леонид Абалкин, Пьотър Авен, Алфред Кох, Вадим Бакатин, Егор Гайдар, Станислав Говорухин, Александър Зиновиев, Владимир Жириновски, Николай Леонов, Михаил Полторанин, Едуард Росел, Андрей Сахаров, Александър Солженицин, Анатолий Собчак, Сергей Степашин, Едуард Шеварднадзе, Александър Яковлев и др.

Научна разработка на проблема

Български изследвания за постсъветска Русия въз основа на официални документи са разработвани от историко-политоложка гледна точка в монографията на Христина Мирчева³. Теоретичният аспект на руските външнополитическите стратегии е изследван от Петя Димитрова⁴, идеологическият аспект за перестройката и руската демокрация е разгледан от Ася Атанасова⁵; символическият аспект на историческата памет през Безсмъртния полк е анализиран от Тина Георгиева⁶. Българо-руските отношения през историята на народната дипломация по време и след Студената война са проучени от Илияна Марчева⁷.

³ Мирчева, Х. Руската федерация в динамичния свят на най-новото време (историко-политологическо изследване). София, 2010.

⁴ Димитрова, П. Русия между Изтока и Запада: външнополитически стратегии на прага на XXI век. – В: *Проблемът Изток–Запад. Превъплъщение в ново и най-ново време*. С., Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 2005, с. 244–263; Димитрова, П. Русия и пост-Югославия: между „славянската солидарност“ и прагматизма (90-те г. на XX век). – В: *България и Русия между признателността и прагматизма*. С., 2009, с. 752–764.

⁵ Атанасова, А. В сянката на Горбачов. – В: *XXIX Епископ-Константинови четения*, Шумен, 2023, 173–186; Атанасова, А. Мит ли е демокрацията в Русия? – В: *Историкии*. Т. 14, Велико Търново, 2021, 122–141.

⁶ Георгиева, Т. "Бессмертный полк" и възродената памет за войната. – В: *Войната за историята*. 75 години от края на Втората световна война. София, 2023, с. 183–197.

⁷ Марчева, Ил. Штрихи из истории народной дипломатии в болгарско-российских отношений во время холодной войны и после нее. – В: *Болгария — Россия. 140 лет дипломатических отношений: история, состояние, перспективы материалы юбилейной болгаро-российской конференции (05–06 июля 2019 г.)* Сб. ст. 2020 © НАНО ВО «ИМЦ», 2020, с. 269–282.

Отношенията Русия–НАТО за края на 80-те и през 90-те години на XX век, на базата на официални и непубликувани архиви, са анализирани в монографията на Надя Бояджиева⁸, както и в дисертацията на Ангел Апостолов, посветена на военно-политическите аспекти на Русия–НАТО (1992–2002)⁹.

Изследвания за важни аспекти на българския ракурс на геополитическата трансформация в последните години на СССР, въз основа на нови архивни документи, са проучени в монографиите на Ирина Якимова¹⁰ за България между СССР и Запада за времето на перестройката (1985–1991), и на Евгения Калинова и Искра Баева за българските преходи (1944–1999)¹¹. Темата за България и СССР конкретно за периода (1985–1991) е разработена от Искра Баева¹².

Анализът на историята на българското и съветското разузнаване, по непубликувани секретни архивни документи, е обобщен в монографията на Йордан Баев¹³.

⁸ Бояджиева, Н. Русия НАТО и средата за сигурност след Студената война. Част първа, 1989–1999. София, 2013.

⁹ Апостолов, А. Военно-политически аспекти на отношенията НАТО–Русия (1992–2002). Дисертация за придобиването на образователната и научна степен д-р по история. София, 2021.

¹⁰ Якимова, И. България между СССР и Запада в епохата на глобалното геополитическо преустройство (1985–1991). София: Парадигма, 2019.

¹¹ Калинова Е. Баева И. Българските преходи: 1939–2010 г. София, 2010; Баева, И., Е. Калинова. 16-а република ли? Изследвания и документи за българо-съветските отношения след Втората световна война. Изток–Запад, С., 2017.

¹² Баева, И. България 1985–1991 г. – от най-верен сателит при Тодор Живков до обръщане към Запада и начало на демокрацията. – *Исторически преглед*, 2016, N 5–6 (LXIII), с. 111–132; Баева, И. България и Съветския съюз/Руската федерация пред предизвикателствата на новия световен ред след 1989 г. – В: България и Русия между признателността и прагматизма. Форум „България–Русия“, ИИ–БАН, Институт по славяноведение–РАН, ДА „Архиви“, София, март 2008, с. 722–732; Баева, И. Трансформационна криза в съветско-българските отношения 1989–1991 г. – В: *Историята, която усмихва*. Сборник в памет на проф. Румяна Кушева. Парадигма: София, 2014, с. 196–216; Баева, И. Ролята на Съветския съюз за разпадането на Източния блок. – В: Русия, Европа и светът. Сборник с материали от международна научна конференция, София, 28–29 септември 2009. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 356–365; Баева, И. Руската политическа система, погледната отвън. – В: Президентски избори Русия`2012. Quo Vadis... Сборник. УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 2012, с. 9–21.

¹³ Баев, Й. КГБ в България. Сътрудничеството между съветските и българските тайни служби (1944–1991). София, 2021. Баев, Й. История на българското военно разузнаване. Т. 2. (1955–2018). София, 2019.

Исторически анализ на съвременна балканска проблематика – късна югославска и най-нова македонска, свързана с Русия и България, на базата на непубликувани архивни документи на МВНР, представляват изследванията на Войн Божинов¹⁴. Политологичен поглед на аспекти от съвременната история на Босна и Украйна от гледна точка на “локални войни и замразени конфликти” е изследването на Филип Узунов¹⁵.

Теоретичен модел на новите методи и практики в геополитическото прогнозиране прави дисертацията на Вихра Павлова¹⁶, която е полезна за всеки, който изследва аналитично-прогностични документи, каквито са дипломатическите разработки от архива на МВНР.

Анализ на българската политическа перспектива на фона на отношенията Русия–Украйна–НАТО, на базата на разсекретени и официални документи, от гледна точка на опита на външно разузнаване и в стила на аналитико-прогностична разработка, са монографиите на ген. Стоимен Стоименов¹⁷. Украинската официална гледна точка за съвременните предизвикателства пред Киев е изследвана от Михаил Станчев и Юрий Фелщински¹⁸.

В руската историография за българския преход и Русия темата за обществено-политическото развитие на България от гледна точка на

¹⁴ Божинов, В. Република Македония в съвременната геополитика. София, 2017. Божинов, В. Социалистическа Югославия в разпад (1989–1992). София, 2021. *Bojinov, V. Why did Yugoslavia Break Up? A View From Outside.* – *Токови историје*, 2012, N 2, с. 265–271; *Bojinov, V. Economic, Social and Political Situation in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia after Tito's death (according to the notices of the Bulgarian diplomats in Belgrade).* – В: *Tematski zbornik radova međunarodnog značaja. Socijalna politika u Srbiji na raskršću vekova.* Beograd, 2019, pp. 273–283; Божинов, В. Почему распалась Югославия? Краткий обзор событий и причин от Тито до Милошевича. – В: *Imagines Mundi. Альманах исследований всеобщей истории XVI–XX вв.* Балканика. Выпуск 2. Екатеринбург, 2010, с. 248–257.

¹⁵ Узунов, Ф. Босна и Украйна. Локални войни и замразени конфликти от края на XX и началото на XXI в. Велико Търново, 2023.

¹⁶ Павлова, В. И. Трансформации в геополитиката и нови методи и практики на геополитически прогнози. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен д-р по философия. София, 2018.

¹⁷ Генерал Стоимен Стоименов. България и войната в Украйна: заложник, донор, мишена, арена 2022–2024. София, 2025. Генерал Стоимен Стоименов. Ескалацията на войната в Украйна. България на кръстопът. София, 2024. Генерал Стоимен Стоименов. Войната в Украйна. България над всичко. София, 2023.

¹⁸ Станчев, М., Фелщински, Ю. Третата световна. Битката за Украйна. София, 2023, с. 53–80.

международните отношения е разгледана в дисертацията на Наталия Давидова¹⁹ и в изследванията на Татяна Валева²⁰. Темата за дейността на СДС през руски ракурс е във фокуса на дисертацията на Сергей Лавлински²¹, а особеностите на съвременния български политически живот са анализирани от Луиза Уманская²². Еволюцията на руско-българските отношения в областта на енергетиката е проследена в дисертацията на Илиян Петров²³. Цялостна картина на българския преход от руска гледна точка с фокус върху икономическата и на политическата обстановка е представена в монографията на Николай Подчасов²⁴.

Изследване на работата на българския дипломатически корпус по отношение на съвременна Русия досега не е разработвано.

Структура на дисертацията

Структурата на дисертацията се състои от увод, три глави, заключение, извори (213 непубликувани архивни документа от АМВНР, 114 публикувани документа на български, руски, английски и украински език; 107 заглавия от български и руски периодичен печат от 90-те години; 44 заглавия на спомени,

¹⁹ Давидова, Н. Обществено-политическое развитие Болгарии в контексте международных отношений. Автореферат. Дипломатическая академия МИД, Москва, 2007.

²⁰ Валева Т. Э. Россия и Болгария. Взаимоотношения в условиях новых геополитических вызовов. – *Свободная мысль*, 2015, N 1 (1649), с. 149–164; Валева Т. Э. Болгария в противостоянии коллективного Запада и России. – *Мир перемен*, 2022, N 2, с. 77–87; Валева Т. Э. Болгария: ЕС, НАТО и... Россия? – *Мир перемен*, 2018, N 4, с. 100–114.

²¹ Лавлинский, С. Формирование и деятельность Союза демократических сил в условиях переходного периода в Болгарии, конец 80-х - начало 90-х гг. Автореферат. Воронеж, 1998.

²² Уманская, Л. А. Современный болгарский политикум: основные проявления и особенности. – *Современная наука и инновации*, 2019, N 2 (26), с. 262–269; Уманская, Л. А. Современные политические процессы в Болгарии: София между Западом и Россией. – *Каспийский регион: политика, экономика, культура*, 2015, N 2 (43), с. 107–111.

²³ Петров, И. И. Эволюция структур мировых и европейских энергетических рынков и перспективы развития газотранспортных сетей в Юго-Восточной Европе с участием Болгарии и России: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.14 / Петров Илиян Иванов; [Место защиты: Российский государственный университет нефти и газа им.И.М.Губкина].- Москва, 2015.

²⁴ Подчасов, Н. А. Затянувшаяся трансформация: Болгария в поисках нового пути. Москва: ИМЭМО РАН, 2023.

дневници, публицистика; 20 интервюта) и използвана литература 235 заглавия (книги, дисертации, научна периодика на български, руски, английски и френски език), с общ обем 420 страници (или 459 страници по 1800 знака по БДС).

Изследователският подход в дисертацията е тематико-хронологичен.

ГЛАВА ПЪРВА: *Фактори за демонтажа на СССР (1990–1991)* с две части: I. *“Самодейният” фактор. Неформалният идеологически и политически инструмент за разпадането на СССР* и II. *Дипломатически анализи, прогнози и сценарии за “триедината криза” на СССР (1990–1991).*

Изводи: *Руският марш към “Бресткото споразумение”*

В българските дипломатически информации от декември 1991 г. се въвежда много интересен и точен термин за разрушаването на СССР от 8 декември 1991 г. – “Брестко споразумение”²⁵. Брест е до Беловежката гора, където е резиденцията на белоруския лидер Станислав Шушкевич, председател на Върховния съвет на републиката. Разпространеното понятие “Беловежка гора” сякаш цели да размие символиката на “Бресткото споразумение” и историческата връзка с Брест-Литовския мир от 1918 г. – и в двата случая има отказ от държавни граници, породен от имперски разпад – “руски” (1917 г.) и “съветски” (1991 г.). Брест-Литовският мир (1918) и Бресткото споразумение (1991) разкъсват политическите връзки между Русия, Украйна и Беларус.

Брест-Литовският мир в руската историческа памет носи и негативния ореол на предателството (на руски национални интереси от болшевиките), което е другата причина в понятийния апарат на демократите за разпадането на СССР да се наложи терминът “Беловежка гора”, а не “Брестко споразумение”.

Брест като образ в руската историческа памет се свързва и с Брестката уния (1596), символ на духовно предателство от страна на западноруски

²⁵ Справка за Украйна. – АМВНР. Дело 3. Оп. 48-1. А.е. 68. София, 1991. Л. 9.

православни епископи²⁶ и на последвалата духовна анексия на западните православни руски земи от католическия свят и Ватикана.

Триадата Брестка уния (1596) – Брест-Литовски мир (1918) – Брестко споразумение (1991) има несравним историко-психологически ефект върху руската национална памет, защото фокусът е върху предателството на националните интереси от страна на елита, докато наложилият се термин “Беловежко споразумение” е неутрален, трудно запомнящ се, и не предизвиква исторически асоциации.

Термините “Брестко споразумение” /“Брестки споразумения”/, “Брестки договор” се използват и в българския периодичен печат от декември 1991 г. – във вестник “Дума” и репортажите на Димитър Горненски²⁷, във вестник “24 часа”, където се въвежда и понятието “славянски пакт” за денонсирането на съветския договор от “славянските съветски републики” (руската, украинската и беларуската), а също и термина “славянски съюз”²⁸. Кореспондентът на вестник “Труд” Войко Танев веднага след 8 декември 1991 г. задава въпроса “Ще се появи ли на картата нов СССР – Съюз на суверенните славянски републики?”²⁹.

Сред руските постсъветски историци понятието “Брестки мир” за станалото на 8 декември 1991 г. се въвежда много по-късно от Александър

²⁶ Преговорите за уния започват по инициатива на западноруски православни епископи през 1590 г., когато на 24 юни решават да искат покровителството на папата. – *Флоря, Б. Н., С. Г. Яковенко*. Внутренний кризис в православном обществе и проекты унии с Римом 90-г гг. XVI в. – В: Бресткая уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. Часть I. Бресткая уния 1596 г. Исторические причины события. Москва, 1996, с. 131.

²⁷ *Димитър Горненски*. Беларус и Украина ратифицираха бресткия договор, Кравчук обвинява Горбачов. – *Дума*, 11 декември 1991 г., бр. 306, с. 1, 3. *Пак той*. Генералите поддържат бресткия договор, Елцин отново разговаря с Горбачов. – *Дума*, 12 декември 1991 г., бр. 307, с. 1, 3. *Пак той*. Парламентът на Русия ратифицира бресткия договор. – *Дума*, 13 декември 1991 г., бр. 308, с. 1; Елцин запозна Буш с бресткото споразумение. – *Дума*, 10 декември 1991 г., бр. 305, с. 3.

²⁸ Съветските славянски републики направиха нов съюз помежду си. – *24 часа*, 9 декември 1991, бр. 201, с. 2; Русия зачерква СССР, подкрепя славянския пакт. – *24 часа*, 13 декември 1991 г., бр. 205, с. 1, 5.

²⁹ *Войко Танев*. Трите “кита” погребват Съветския съюз. – *Труд*, 9 декември 1991 г., бр. 237 (13 556), с. 5.

Шубин³⁰, но инерцията на “Беловежката гора” е по-силна и преобладава в понятийния апарат на съвременната историография.

“Брестко споразумение” или “Брестки мир”, или може би “Брестки сговор”, защото 8 декември 1991 г.³¹ поставя началото не на траен мир, а на поредица от локални военни конфликти в бившите съветски републики.

Факторите за съветската криза (1990–1991) са ирационални – идеологически, и рационални – геополитически/глобални, регионални, икономически, юридически, политически.

Идеологически фактори:

1/ Дискредитацията на КПСС, носещата властова и идеологическа конструкция на съветската система, чийто дубликат от 1990 г. – Комунистическа партия на РСФСР, е част от еманципацията на руската република от съюзния център. Идеологическата децентрализация в КПСС с двете платформи: Марксистката и Демократическата, завършва с победата на демократите още преди забраната на партията след Августовския опит за преврат.

2/ Деидеологизацията на СССР, започнала с дисидентското движение, наследило през 70-те години „шестидесетниците“, във всичките му направления – консервативното на Александър Солженицин, либерално-космополитното на Андрей Сахаров, мистичното на Юрий Мамлеев и историософско-социологическото на Александър Зиновиев.

Последният акорд в деидеологизацията на СССР е поставен с отказа от социализма, легитимиран в проектното название на бъдещата реформирана федерация по време на преговорите за новия съюстен договор, ССГ (Съюз на суверенните държави), без „съветско“ и без „социалистическо“, т.е. „всички

³⁰ Шубин, А. Как оборвалась судьба Советского Союза. 20.12.2021. <https://expert.ru/expert/2022/01/kak-oborvalas-sudba-sovetskogo-soyuza/> (20.08.2022)

³¹ В подробен юридически анализ на споразумението за създаване на ОНД от 8 декември 1991 г. П. П. Кремнев доказва, че споразумението не е международно-правен акт, а вътрешнофедерален. С ратификацията му, Върховният съвет на РСФСР “му придава значението на международен договор”, въпреки че, “членовете на федерацията не са излезли от нея легитимно”. – В: Кремнев, П. П. Распад СССР: международно-правовые проблемы. М., 2005, с. 230.

републики на Съветския съюз отиват към капитализъм”³². В референдума от 17 март 1991 г. аббревиатурата на “обновената федерация” е СССР – Съюз на съветските суверенни републики. “Социалистическото” отпада напълно, а оттук и провалът на „търсенето на новия човек” като „стратегическа перспектива пред комунизма”³³.

3/ Идеологизацията на пазарния преход. Светлото “пазарно бъдеще” е идеологическа цел на всички властови течения в Москва, и на съветското (пазарът е цел номер едно на перестройката на Горбачов, предпочитащ плавния преход на Николай Рижков), и на руското (Елцин избира радикалния преход към пазарни отношения), както и на всички обществено-политически движения и партии с изключение на руско-съветските патриоти, които са маргинализирани и заклеймени от медиите.

4/ Съветският антисъветизъм – народните фронтове и неформалните движения. Създаването на народните фронтове е инициатива на съветския център, която цели гарантиране на реформите на перестройката. Национализирането на народните фронтове в Прибалтика и Украйна започва да работи срещу съюзните власти, но се поощрява и стимулира от руския властови център. РСФСР признава декларациите за суверенитет на съветските републики и започва двустранни отношения с тях, изолирайки и делегитимирайки съюзния център.

5/ Идеализацията на Запада, в резултат от “западното влияние”, съчетало политиката на “откритата дипломация” с “ненасилственото съпротивление” (Джин Шарп) и “меката сила” (Джоузеф Най) в успешна битка за умовете и сърцата на съветските граждани.

6/ Католическият фактор.

³² Шохин, А. «Распад СССР: влияние на современную Россию и мир». КРУГЛЫЙ СТОЛ В «ИНТЕРФАКСЕ» – СОВМЕСТНО С ЖУРНАЛОМ «РОССИЯ В ГЛОБАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ». 8.12.2021. <https://globalaffairs.ru/articles/raspad-sssr-rossiya-i-mir/> [21.08.2022]

³³ Кургинян, С. Сводить развал СССР к предателям и ЦРУ – обманывать самих себя. Томск, 14.10.2017. <https://regnum.ru/news/society/2334237.html> [21.08.2022]

Икуменическият диалог между Рим и Руската Православна Църква от 60-те и 80-те години подготвя почвата за идеологическото отваряне на съветския елит към Запада. Източната политика на Ватикана е възнаградена при папа Йоан Павел II, когато Горбачов става благосклонен към ренесанса на католицизма в славянската периферия на СССР.

Политически фактори:

1/ Политическото двувластие – ключовият фактор.

Руската историческа специфика е властоцентрична и когато се допусне раздвояване на центровете на властта, следва неизбежен политически катаклизъм. Битката Елцин/Горбачов се трансформира от личностна в институционална, с противопоставяне на руския център на съветския във всяко отношение: регионална политика, образование, местно управление, армия, служби за сигурност, парламенти/Върховни съвети, външна политика, републикански сепаратизъм.

2/ Десакрализацията на властта, на държавата и на армията, ускорена след Августовския пуч от 1991 г.

Десакрализацията на властта, според Андроник Мигранян, довежда и до „липсата на имперски център, заинтересован от запазването на единната държава”³⁴. Психологическият ефект за руснаците от десакрализацията на държавата е „равнодушието към историята”³⁵, по наблюдението на Наталия Нарочницкая.

Икономически фактори:

1/ Сред икономическите фактори, допринесли за разпада на СССР, се откроява тезата на Александър Динкин за закона за кооперативите от 1987 г. и влиянието

³⁴ Мигранян, А. Даже если бы путч удался, то, скорее всего, нельзя было бы удержать Советский Союз от распада. <https://mgimo.ru/gk4p/209910.html> [20.08.2022]

³⁵ Нарочницкая, Н. "В день, когда распался СССР, я рыдала". 21.04.2008 г. – Русская линия. https://ruskline.ru/news_rl/2008/04/21/nataliya_narochnickaya_v_-_den_kogda_raspalsya_sssr_ya_rydala/ [21.08.2022]

му върху републиканския съветски елит, почувствал вкуса на „общонародната собственост“ с „предчувствието за собствена държавност“³⁶.

2/ Падането на ограничението за добива на нефт от 1985 г. (американо-арабската сделка)³⁷ също е често изтъкван икономически фактор, особено популярен сред либералните среди, които го разглеждат фаталистично като предопределеност. Икономическият фактор обаче е предпоставка за трансформиране на съветския елит в собственик на държавните блага, но не и причина за разрушаването на СССР.

3/ Либералната версия, че СССР е пред икономически колапс се оспорва от изследването на икономиста-нобелист и руски американец Василий Леонтиев, поканен 1988 г. от Горбачов, който не открива системен проблем в съветската икономика³⁸.

Юридически фактори:

1/ Игнорирането на съветската конституция и юридическото обезсилване и десуверенизиране на съветския център с декларациите за суверенитет на съветските републики, лавинообразно последвали естонския пример от 1988 г. Решаващо значение в този процес има “руският сепаратизъм” с Декларацията за държавния суверенитет на РСФСР от 12 юни 1990 г., която не случайно се определя за “политическото и юридическото начало на разпадането на СССР”³⁹.

³⁶ Дынкин, А. «Распад СССР: влияние на современную Россию и мир». КРУГЛЫЙ СТОЛ В «ИНТЕРФАКСЕ» – СОВМЕСТНО С ЖУРНАЛОМ «РОССИЯ В ГЛОБАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ». 8.12.2021. <https://globalaffairs.ru/articles/raspad-sssr-rossiya-i-mir/> [21.08.2022]

³⁷ Майхански, М. Распад Советского Союза. «Горбачев и Ельцин: кто прав? Причины распада СССР». КРУГЛЫЙ СТОЛ В «ИНТЕРФАКСЕ»... пак там.

³⁸ Фурсов, А. Фурсов: в конце 80-х в СССР не было системного кризиса. 25.02.2019. <https://sputnik.by/20190225/Fursov-v-kontse-80-kh-v-SSSR-ne-bylo-sistemnogo-krizisa-1040311168.html?ysclid=l8q36x31xk588985869> [25.08.2022]

³⁹ Иванников, И. А. Государственно-территориальное устройство России: поиск идеальной формы. М.: ИНФРА-М, 2022, с. 136.

2/ Друг юридически фактор, възприеман като „фактически разпад“⁴⁰ на СССР, е заявлението „9+1“ (девет републики + съветския президент) от 23 април 1991 г., което провъзгласява, че в СССР ще останат тези републики, които искат.

Геополитически фактори:

1/ Студената война е глобалният геополитически фактор, довел до поражението на съветската система. „Отвън – Студената война, отвътре – предателството на елита“⁴¹.

2/ Малта, 2–3 декември 1989 г. с “капитулацията на Горбачов и фактическото предаване на соцлагера и СССР”⁴² символизира началото на отстъплението на СССР от позициите в Източна Европа.

3/ Саморазпускането на Варшавския договор е окончателният отказ на СССР от Източна Европа, за което се взема решение на извънредно заседание от 25 февруари 1991 г. в Будапеща на Политическия консултативен комитет на държавите участници, което “практически ликвидира военната организация на съюза”. Планира се всички документи за военно сътрудничество да губят сила от 31 март 1991 г.⁴³

Регионални антисъветски фактори:

1/ Украинският фактор за разпадането на СССР е сред основните геополитически лостове на съветската номенклатура както в УССР, така и в РСФСР. Ролята на украинския президент Кравчук, макар и оценявана по-късно

⁴⁰ Мороз, О. Распад Советского Союза. «Горбачев и Ельцин: кто прав? Причины распада СССР». 6.02.2012. – Полит.ру. <https://polit.ru/article/2012/02/06/moroz/> [18.08.2022]

⁴¹ Зиновьев, А. «РАЗГРОМ СССР БЫЛ ОШИБКОЙ ЗАПАДА...». 2006 г. <https://zinoviev.org/az/texts/interview/aleksandr-zinoviev-razgrom-sssr-byl-oshibkoj-zapada/> [21.08.2022]

⁴² Фурсов, А. «Удел тех, у кого нет идеологии, — пикник на обочине Истории». Татьяна Медведева. – Газета Культура. 2.12.2014. <https://portal-kultura.ru/articles/country/72658-andrey-fursov-udel-tekh-u-kogo-net-ideologii-piknik-na-obochine-istorii/> [24.08.2022]

⁴³ Извънредното заседание на Политическия консултативен комитет на държавите-участници във Варшавския договор /25 февруари 1991 г., Будапеща/. – АМВНР. Оп. 48-10. А.е. 28. Л. 9–13. София, 1991.

от някои историци като “инициатор на разпада”⁴⁴ дори повече от Елцин, е надценена. Без съгласието на Елцин, който е президент на най-голямата съветска република с център Москва, инициативата на Кравчук трудно би се реализирала. Руският фактор в разпадането на СССР е водещият, в тандем с украинския и при съдействието на третата славянска република – Белоруската ССР.

2/ “Балтийският фактор” с процесите за суверенизация на балтийските републики се реализира при активното руско съдействие и политическа подкрепа на РСФСР. Горбачовската съветска силова намеса във Вилнюс през януари 1991 г. поставя началото на дезинтеграцията на СССР. Балтийският регион се оказва по-ключов от Южен Кавказ (събитията в Тбилиси’89, Баку’90) от гледна точка на въздействие върху съветското общество и като катализатор на съветската деконструкция.

* * *

От всички фактори, предизвикали съветската криза (1990–1991), ключов за разпадането на СССР е руско-съветското двувластие. Руската историческа специфика е властоцентрична и когато се допусне раздвояване на центровете на властта (РСФСР vs СССР), следва неизбежен политически катаклизъм. “Руският фактор”⁴⁵, или “руският сепаратизъм”, е водещият за деконструкцията на съветската система.

Терминът “русийски фактор” като “център на политическата борба” през 1990 г. се среща в спомените на Владимир Медведев, съратник на Горбачов, който открива “първите признаци на активизацията” му в хуманитарната интелигенция, “преди всичко писателите, придържащи се към т.нар. русофилска ориентация”, сред които е Валентин Распутин.

⁴⁴ Шубин, А. Как оборвалась судьба Советского Союза. 20.12.2021. <https://expert.ru/expert/2022/01/kak-oborvalas-sudba-sovetskogo-soyuza/> [20.08.2022]

⁴⁵ Пихоя, Р. Г. Москва. Кремль. Власть. Две истории одной страны. Россия на изломе тысячелетий. 1985–2005. М., 2007, с. 152–153.

В историографията терминът на Медведев, “русийски фактор”, се използва от Рудолф Пихоя за 1990 г., без да го поставя сред решаващите причини за разпадането на СССР.

Александър Зиновиев въвежда “фактора предателство”⁴⁶ от страна на съветския елит за капитулацията на СССР, което обаче може да се определи повече като “съветски фактор”, а не като “руски”.

Решаващият фактор за края на СССР остава “руският”, надделял в руско-съветското двувластие, в резултат на което РСФСР убива СССР.

ГЛАВА ВТОРА: *“Просветен авторитаризъм”. Руската политическа система (1992–1999)* с две части: I. *Изграждането на руската президентска република* и II. *Президентската система след 12 декември 1993 г.*

Основните фактори, допринесли за установяването на президентската република в постсъветска Русия, са типологизирани:

“Властният фактор”

“Властният фактор” е понятие, въведено от българските аналитични разработки за президентската руска република, термин, който българските дипломати използват, за да обяснят “моноцентризма” в руската политическата система.

Компонентите на “властния фактор”, който определя политическия полюс на Руската федерация, са определени по следния начин: “феноменалният властен инстинкт” на Елцин, “партията на властта” като събирателно понятие за управляващия елит, и “реалната власт” на Елцин, осъществявана през трите властови “подцентрове”: Администрацията на президента, правителството и Съветът за сигурност⁴⁷.

Политическият фактор

⁴⁶ Зиновьев, А. Планируемая история: Запад. Посткоммунистическая Россия. Гибель русского коммунизма. М., 2009, с. 260–263.

⁴⁷ Ролята на властния фактор на президентските избори в Русия. – АМВНР. Дело 4. Оп. 53-6. А.е. 56. Москва, 1996. Л. 188, 195–198.

Двувластието “президент-парламент” за периода 1991–1993 г. е проекция на двувластието “РСФСР–СССР”, “Елцин–Горбачов”, “руско–съветско”, затвърдено по парадокс на референдума от 17 март 1991 г., с положителния вот за запазване на СССР и за въвеждане на руска президентска институция.

Наличието на два властови центъра винаги е било критично за руската (1917 г.) и за съветската история (1991 г.), не по-малко кризисна е ситуацията и за постсъветска Русия (1993 г.), когато конституционната криза прераства в остър политически конфликт с характеристиката на локална гражданска война, чийто финал е утвърждаването на президентската република с конституцията от 12 декември 1993 г.

Регионалният фактор

Конституционната криза в постсъветска Русия е паралелна на кризата на руския федерализъм. Битката “президент-парламент” е успоредна с противопоставянето “център-периферия”.

Както обсъждането на проектите за нов Съюзен договор от 1989 г. довежда до колапса на СССР, така и дискусиите за нова руска конституция от 1992–1993 г. могат да доведат до фрагментацията на Руската федерация.

Най-ярките регионални казуси в мирното противопоставяне “център-периферия” са: Уралският, Сибирският, Татарският. Военният конфликт между центъра и периферията е обособен с Чеченския регионален казус.

Съветският фактор

И в битката “президент-парламент”, и в противопоставянето “център-периферия” срещу президентската власт се опълчват съветите – Върховният съвет в Москва и областните съвети в регионите.

Съветите са архаична съветска институция, оцеляла след разпадането на СССР, чиято демократичност стимулира центробежните тенденции в постсъветска Русия. Съветите са последният елемент от битката “руско-съветско”, започнала по време на перестройката (РСФСР vs СССР) и приключила с установяването на президентската република.

Геополитическият фактор

Американският фактор, влияещ на вътрешните процеси в постсъветска Русия, е най-силен за периода 1992–1993 г., и особено по време на политическата криза от 3–4 октомври 1993 г. с категоричната подкрепа на САЩ за Елцин.

Американските придобивки след преврата от 3–4 октомври са краткосрочни (урановата сделка), докато Елцин с американска помощ превръща Русия в президентска република и слага край на процеса на децентрализация, което е от руски дългосрочен стратегически интерес.

Идеологическият фактор

Двувластието “президент-парламент” се проектира и в информационна битка, спечелена от Елцин с решаващата помощ на CNN, наложил пропагандния образ на демонизирания Върховен съвет като “комуно-фашистка” и “кафяво-червена въоръжена хунта” от съветското минало срещу идеализирания образ на “демократичния” президент от руското бъдеще.

ГЛАВА ТРЕТА: *Стратегически дуализъм. Геополитическите интереси на Руската федерация (1992–1999)* с две части: I. “*Стратегическата чувствителност*” на руската външна политика и II. *Руско-украинската “студена война” в битката за съветското наследство.*

Основната специфика на външната политика на Руската федерация през 90-те години на XX век, направлявана от президентската власт, може да се обобщи като стратегически дуализъм, термин, въведен от автора, и включващ идеологически, институционален, цивилизационен и българо-руски дуализъм.

Идеологически дуализъм: консервативно/либерално

Липсата на официална идеология в съвременна Русия се компенсира с позволеното от Конституцията “идеологическо разнообразие” (чл. 13, т. 1). Идеологическият дуализъм в руската външна политика през 90-те години на XX век негласно се изразява в наличието на разнообразни центрове за изработване на стратегически концепции, решението за които остава за

президента. Такива центрове са либералното МВнР (при министрите Андрей Козирев и Игор Иванов) и консервативната Служба за външно разузнаване (при Евгений Примаков).

В апарата идеологическият дуализъм е между либералния дипломатически корпус и консервативния генералитет (генерал Леонид Ивашов, отговарящ за военната дипломация като секретар на Съвета на министрите на отбраната на ОНД, 1992–1996, и като началник на Главното управление за международно военно сътрудничество към МО, 1996–2001).

Институционален дуализъм: президент/парламент

Руската външна политика е “президентска”, докато парламентът с лявото, просъветско (КПРФ) и с национал-либералното (ЛДПР) крило традиционно е в опозиция, която изразява популярните обществени нагласи, през парламентарни слушания, комисии (“Анти-НАТО”), декларации, конференции, пряко участва във външната политика с ратифицирането на международните договори и с парламентарната дипломация. През 90-те години основните външнополитически теми, по които има разминаване между президент и парламент са свързани с Крим, Севастопол, Черноморския флот, сътрудничеството с НАТО и Югославската криза.

Цивилизационен дуализъм: европейско/евразийско

Цивилизационният дуализъм във външната политика на Русия се проявява в различните представи за Русия – като европейска страна (на МВнР), или като “велика евразийска държава” (на ОВЦС). Отделът за външните църковни отношения на Московската патриаршия – ОВЦС, начело с митрополит Кирил, определя църковната дипломация и участва в дискусиите за външнополитическата концепция на Русия. Ако МВнР е за “интеграция” с цивилизования западен свят, ОВЦС е за “сътрудничество” на руската православна, незападна цивилизация с останалия незападен свят.

Българо-руски дуализъм

В българо-руските отношения през 90-те години като трайна тенденция се оформя дуализмът на икономическо сближаване през енергийната дипломация срещу геополитическото раздалечаване. Ключова точка стават бомбардировките на Белград от Североатлантическия алианс, които провалят “постконфликтния модел” за Балканите на Русия. Руското отдалечаване от тясно сътрудничество с НАТО първо е символично, с обръщането на самолета на Евгений Примаков над Атлантическия океан на 24 март 1999 г., а после и прагматично, с постепенния завой на Изток на руската външна политика.

Украинският казус присъства като подтема във всяка глава поради особения дипломатически интерес към руско-украинските отношения, породен от грижата за най-голямата българска общност в Украйна, заради която е създадено и българското консулство в Одеса. В трета глава украинската тема е обособена в отделна част, посветена на българския дипломатически специален интерес към руско-украинските отношения след 1991 г.

Ако трябва да се обобщят аналитичните прогнози за Украйна в българските дипломатически документи от 90-е години на XX век, те могат да се концентрират върху няколко основни тематични кръга според геополитическата и идеологическата реалност.

Геополитическата реалност. Украинският стратегически геополитически приоритет за утвърждаването като “влиятелна световна държава” пропада заради парадоксална ситуация. Притежаването на огромен украински потенциал във всички области: територия, икономика, демография, високо квалифицирани научни кадри, военен мащаб (мощна армия от западната военна групировка на СССР), и наличието на ядрено оръжие (третата по мощ ядрена сила след Русия и САЩ) – всичкото това съветско наследство се оказва недостатъчно, когато си буфер между Изтока /Русия и ОНД/ и Запада /Европа, САЩ и НАТО/. Украйна следва “нереалистичното си очакване” да се превърне в регионален лидер по всички основни геополитически вектори – централно-

източноевропейския, черноморко-балтийския и дунавско-югоизточноевропейския.

Идеологическата реалност. Националната политика на Украйна се оказва не по-малко нереалистична от външната ѝ политика. Дипломатическите аналитични разработки за руско-украинските отношения наблягат на няколко ключови фактора:

1/ “Стратегическата чувствителност” на Русия по отношение на включването на Източна Европа в НАТО е основен фактор в руско-украинските отношения. Причината не е толкова потенциалната военна заплаха за Русия, колкото “негативният политико-психологически ефект, изразяващ се в допълнително втвърдяване на руските хардлайнери”, което “не е в интерес на западните държави”. Не конфронтацията, а “силното стратегическо сътрудничество по линията Русия-Западна Европа /НАТО и ЕС/ е най-добрата гаранция за мира и сигурността на Стария континент”⁴⁸.

2/ Кримският фактор може да бъде решаващ за Украйна, ако тя се федерализира, което ще “доведе до присъединяването на Крим и Източноруските области към Руската федерация”⁴⁹, или кримската “ябълка на раздора” ще постави началото на “разпадането на Украйна”⁵⁰.

3/ Руският фактор от гледна точка на икономическата руско-украинска “свърхинтеграция” според българските дипломати “обрича” двете държави на “тясно сътрудничество”⁵¹.

⁴⁸ Глобалното геостратегическо пространство и рисковете за националната сигурност на Русия. – АМВНР. Дело 6. Оп. 51-3. А.е. 101. София. 1994. Л. 14–15.

⁴⁹ Някои основни тенденции във вътрешнополитическата обстановка в Украйна. – АМВНР. Дело 12. Оп. 53-6. А.е. 255. Одеса, 1996. Л. 4.

⁵⁰ Изборите за президент на Автономна република Крим. Киев, 1994. – АМВНР. Дело 13. Оп. 51-3. А.е. 262. Л. 6.

⁵¹ Опит за анализ на сегашното състояние на украино-руските отношения и перспективи за тяхното развитие. Киев, 1994. – АМВНР. Дело 14. Оп. 51-3. А.е. 267. Л. 22.

4/ Идеологическата чувствителност на НАТО към Русия се концентрира в “опасенията на натовските държави” от “легитимиране на суверенна Русия в международната политика и възстановяването на нейните имперски и тоталитарни рефлексии”. Идеологическите страхове спрямо Русия “са без значение за реалната геополитика”, защото, според дипломатическите анализи, “руската роля в системата на международните отношения” не зависи от “субективната воля на който и да е международен фактор”⁵².

5/ “Украинството”, или националистите от “нерегистрираните екстремистки партии” в Украйна, се посочват в дипломатическите прогнози като силно дестабилизиращ фактор, който може да предизвика “създаване в западните райони на независима държава Галиция, рускоезична автономия в Донбас, обединяване на компактно немско население (до 400 хил. души) в Южна Украйна”⁵³.

6/ “Новата желязна завеса” като предвидена перспектива лишава Русия от “защитни гаранции на западните граници”, което, заедно с несигурната роля на Украйна като руски тил, ще ориентира Руската федерация на Изток към Китай. Първите “симптоми” за подобно еволюция се забелязват в посещението на военния министър П. Грачов в Пекин през декември 1993 г.⁵⁴

⁵² Глобалното геостратегическо пространство и рисковете за националната сигурност на Русия..., л. 37.

⁵³ Обществено-политическото положение в Украйна и отношенията с Русия. – АМВНР. Дело 3. Оп. 52-3. А.е. 81. Москва, 1995. Л. 31.

⁵⁴ Глобалното геостратегическо пространство и рисковете за националната сигурност на Русия..., л. 38.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

БЪЛГАРСКИТЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ АНАЛИЗИ
И РУСКИЯТ “ВЛАСТОЦЕНТРИЗЪМ”

Българските дипломатически анализи за съвременна Русия между края на Съюза и началото на Федерацията (1990–1999) с наблюдения от София, Москва, Ленинград/Санкт-Петербург, Сиктивкар, Киев, Одеса, Минск, Кишинев и др., представляват изключително ценен извор за пресъздаване на историческата картина. Дипломатическите аналитични доклади съдържат информационен обзор на всички аспекти на вътрешната и външната политика на Русия, базирани на лични впечатления от официални или неформални срещи с политици от целия спектър, с общественици от всички идеологически направления, с журналисти, с академични и университетски интелектуалци.

Разнообразните източници на информация дават възможност на дипломатическите анализи да направят социално-политически срез на руското общество (и на украинското, и на белоруското, когато се преплитат руско-украински или руско-белоруски отношения).

Работата на терен е несравнима по качеството на информационни детайли, което прави картината, изготвена в реално време, ценен източник на информация, въз основа на която могат да се вземат адекватни политически решения от страната, която съответните дипломати представляват.

Ретроспективно погледнато, именно донесенията и информацията на българските дипломати от мястото на събитията са извор, който има много сериозен потенциал за прецизиране на историческия поглед върху общественото-политическото събитие на Русия от последното десетилетие на XX век.

Характерна специфика в преобладаващата част от българските дипломатически доклади от 90-те години е стремежът към деидеологизация, като професионално се прилага прагматичният аналитичен подход в оценката на всеки конкретен въпрос. Разбира се, дипломатите предлагат и свои изводи,

но първо представят различните гледни точки, а след това формулират собствената си преценка.

Дипломатическите документи представляват особен интерес за историческото изследване на драматичното “руско десетилетие” в края на XX век, когато са изготвени като специални аналитико-прогностични разработки. Българските дипломатически прогнози за разпадането на СССР се оказват учудващо точни още през 1990 г. Това няма как да не направи впечатление на фона на обратните очаквания на съветски учени, експерти и партийни дейци, които остават в плен на идеологизирано мислене. Парадоксално е, че и САЩ, както и ключови страни от Западна Европа, в онзи момент (1990–1991) са против прибързаното разрушаване на съветската държава, което сякаш не им позволява да видят реалната картина на СССР отвътре. Няма съмнение, че българските дипломати познават много по-добре проблемите на съветското общество, а и потенциалът им да изготвят прецизни експертизи е наистина на много високо равнище.

Когато се сравняват прогнозите на българските дипломатически разработки с тези на аналитичните доклади на ЦРУ по отношение на политическата криза на късния Съветски съюз, в случаите когато американският поглед за Русия е идеологизиран, българският професионален анализ определено е по-точен. Разбира се, срещат се и прогнози в български разработки, в които могат да се открият завишени очаквания за безоблачно изграждане на един “постконфликтен свят” след края на Студената война, но те са сравнително малко.

Като цяло може да се обобщи, че преобладават верните дипломатически прогнози за тенденциите в развитието на съвременна Русия. Така например още през 1993 г. българските аналитични разработки фиксират началото на “евроазиатската” преориентация на Русия към Китай и Изтока, предизвикана от липсата на “защитни гаранции на западните граници”.

Също така в българските анализи се обръща внимание на украинската политика по въпросите за ядреното оръжие, която е трудно предсказуема, подчертава се наличието на прекомерни външнополитически амбиции на Украйна след разпадането на СССР. Някои български анализи дори предупреждават, че Украйна се очертава като “най-опасното място за европейската сигурност”, когато всъщност никакви индикации не свидетелстват за появи и развитие на подобен сценарий.

Що се отнася до специалният интерес на българските дипломати към Украйна през разглежданото десетилетие, той е предопределен от присъствието там на най-голямата българска диаспора, която заедно с българите в Молдова е формирала някогашната единна българска общност, приютена от Руската империя в Бесарабия.

Българските дипломатически анализи са особено интересни от изследователска гледна точка и с прецизния понятиен апарат, който неофициално създават по отношение на съвременна Русия. Например там се срещат термини като “Брестко споразумение”, “просветен авторитаризъм”, “властен фактор”, “тривластие”, “стратегическа чувствителност” и др., което не е само своеобразен теоретичен принос, но и недвусмислен показател за професионалния капацитет на българските дипломати от 90-те години.

Стилът на разработване на докладите, използваната лексика, както и задълбоченият анализ при описването на толкова сложни вътрешно- и външнополитически проблеми на една огромна “държава в преход”, говори за наличието на една наистина много сериозна българска дипломатическа школа. Можем само да се надяваме, че високото равнище на стратегическите, геополитическите, а също и на вътрешнополитическите анализи на страните, където са акредитирани български дипломати, е запазено и през XXI век.

Руският “властоцентризъм”

Проучването на българските дипломатически донесения от 90-е години на XX век не притежава само евристична стойност, но то също така позволява да се осмисли по-добре историческата картина на драматичната епоха, която е свързана с “края на Съюза и началото на Федерацията”. По-ясни стават например движещите сили, факторите, които влияят върху един или друг аспект от изграждането и еволюцията на нова Русия. Също така отделни автори хипотези намират потвърждение чрез “погледа отвътре” на българските дипломати, което на свой ред позволява формулирането на по-ясни изследователски тези.

Така например, ако трябва с една дума да се определи принципът, по който е изградена руската политическа система през 90-те години на XX век, на базата на изследователския поглед върху българските дипломатически анализи, това е “властоцентризмът”.

Терминът “властоцентризъм” се въвежда от Бхупиндер Брар⁵⁵ като характеристика на съветските външнополитически амбиции от Сталин до перестройката на Горбачов. От гледна точка на социо-културна специфика на руското общество, понятието “властоцентризъм” се използва от Михаил Афанасиев⁵⁶.

Българските дипломатически доклади от 90-те години предпочитат термина “властен фактор”, като синоним на властоцентризъм и на “моноцентризъм в руската политическа система”. “Властният фактор” е фокусиран върху президентския полюс на Руската федерация, предопределил

⁵⁵ *Bhupinder Brar. Assessing Gorbachev. – Economic and Political Weekly, Jun. 11, 1994, Vol. 29, No. 24 (Jun. 11, 1994), p. 1465.*

⁵⁶ *Афанасиев, М. От вольных орд до ханской ставки. – В: Pro et contra. Т. 3. N 3. М., 1998, с. 9. – Цит по: Тимофеев, А. А. Основы системы рекрутирования политической элиты в современной России. – Вестник института мировых цивилизаций, 2015, N 10, с. 21.*

създаването на руска “суперпрезидентска република”, дефинирана в дипломатическите разработки като система на “просветен авторитаризъм”.

Пътят към “просветения авторитаризъм” в Русия минава през непросветената септемврийска гражданска война, локализирана в центъра на Москва, завършила с разстрела на парламента на 3 срещу 4 октомври 1993 г. и овладяна от Елцин след референдума за новата конституция от 12 декември 1993 г., легитимиращ президентската република.

Обществено-политическият спектър в Русия набляга на различни детайли на Елциновия авторитаризъм. Руският юрист, участвал в дискусиите за конституционни проекти, проф. Владимир Лафитски, определя руската авторитарна система през ролята на президента, който “не само е отвъд рамките на трите власти, но е поставен и над тях”⁵⁷. Владимир Лафитски критикува политическата система в Елцинова Русия като “държавно-частна” и “чиновническо олигархическа”⁵⁸.

Ако либералният икономист и социолог Владислав Иноземцев възприема Русия от 90-те години като “европейска авторитарна страна” с “протофашистки черти”⁵⁹, то левият социолог и философ-дисидент Александър Зиновиев обобщава руската “свръхвласт” като “русийски хибрид между съветизъм и западнизъм”⁶⁰.

Властоцентризмът в Русия е вътрешнополитически фактор на стабилност, който при трансформация в двувластие по инициатива на политическия елит (РСФСР vs СССР, Елцин vs Горбачов, руско vs съветско) довежда до управляем

⁵⁷ Лафитский, В. И. Что сделает с Россией жестокий политик? Несвоевременные вопросы перед референдумом? – *Независимая газета*, N 220 (644), 17 ноември 1993 г., с. 1.

⁵⁸ Лафитский, В. И. Эрозия Конституции и конституционной правоприменительной практики (критические заметки в преддверии юбилея Конституции РФ 1993 г.) – *Конституционный вестник*. N 4 (22), 2019, с. 147.

⁵⁹ Иноземцев, В. Несвоевременная страна: Россия в мире XXI века. М.: Альпина Паблишер, 2018, с. 56, 80–86.

⁶⁰ Зиновьев, А. Планируемая история: Запад. Посткоммунистическая Россия. Гибель русского коммунизма. М., 2009, с. 429.

демонтаж на държавата. И обратно, властовата система в постсъветска Русия не търпи никаква форма на политически дуализъм (руски президент vs съветски парламент, федерален център vs регионална периферия), и след контролирана политическа криза се завръща към властоцентризма, за да запази държавата.

Ако властоцентризмът е исторически обособена руска политическа специфика (руската държавност е източна, евразийска), то европоцентризмът, тягата към Запада, е руска цивилизационна особеност (руската култура е европейска), която се проявява в прочита на собствената история.

Руската историческа периодизация традиционно е европоцентрична и се разделя в руската историография на три класически периода: Киевски, Московски и Петербургски, четвъртият е Съветският. Руските евразийци в емиграция се опитват да избягат от европоцентризма, но отиват в другата крайност, чужда и непонятна на руското общество: азиоцентризма. Евразийският историк Георги Вернадски въвежда своя периодизация на руската история (скити-хуни-монголи-Руска империя-СССР)⁶¹, в която липсва Древна Рус (Киев), защото тя е изцяло европейска държава. Евразийската крайност в опита да еманципира Русия от европейския културен център стига до твърдението, че “руската история не е част от историята на Европа”⁶².

Наред с политическия властоцентризм и цивилизационния европоцентризм през 90-те години на XX век в Русия се проявява и идеологическият революцио-центризм, разполовил както руската история на две – на преди и след 1917 г., така и разделил значителна част от руското обществено съзнание на бяло (февралистко, либерално) и червено (октябристко, ляво) в своеобразна ментална, незавършена гражданска война. И двата лагера сакрализират своята революция и взаимно се обвиняват в “преврат”, дали февралистки (Февруари’1917) или октомврийски е според

⁶¹ *Вернадский, Г. В.* Начертание русской истории. – В: Евразия. Исторические взгляды русских эмигрантов. М., 1992, с. 105–106, 108.

⁶² *Логовиков, П. В.* Научные задачи евразийства. – *Утверждение евразийцев*, N 7, 53–63.

идеологическите предпочитания, от които се дистанцира малкият процент монархисти, за които и двата преврата от март и октомври 1917 г., довели до две революции, са изцяло неприемливи, защото са разрушили руската православна империя.

По време на антиконституционния преврат от 3-4 октомври 1993 г. бяло-червените идеологически линии се радикализират и заемат своята страна в битката “президент-парламент”, представена в информационното поле като избор между “руското” и “съветското”. Валерия Новодворская възприема себе си и защитниците на Елцин като февралисти, не като демократи: “Няма смисъл да наричат нашия лагер демократически... Нашият лагер е лагерът на белите”⁶³. Целта на постсъветските либерали-февралисти, обобщена от Новодворская, е борбата с “хилядолетната руска история, която ние искаме да зачеркнем”⁶⁴.

След като установява президентската република, Елцин се опитва да намери обединяваща национална идея, за да тушира бяло-червения сблъсък, в който властта през 90-те години символично заема страната на февралистите, което е онагледено в държавния герб, изобразен на монетите от 1, 2, 5 и 10 рубли на руската банка, на които двуглавият орел е без корона и кръст⁶⁵, повтаряйки герба на либералната република на Керенски⁶⁶.

Властоцентризмът е историческа особеност на политическата система в Русия, независимо от това дали е самодържавна монархия, съветска федерация или президентска република. Обратно, децентрализацията в Русия като конституционната монархия (1906–1917), или парламентарната република

⁶³ Новодворская, В. Над пропастью во лжи. М., 1998, с. 219.

⁶⁴ Пак там, с. 221.

⁶⁵ Короната и кръстът започват да се изобразяват над руския двуглав орел в отделни юбилейни монети след 2011 г., но се завръщат масово в емисиите от 2016 г. след присъединяването на Крим, когато Руската федерация възстановява статуса си на велика сила. – Б. а.

⁶⁶ През април 1917 г. Временното правителство на Керенски променя герба, като премахва короната и кръста от руския двуглав орел. От 26 април 1917 г. се издават хартиени държавни кредитни билети, на които е изобразена свастиката с декорирования двуглав орел. – В: Седой, Ю. Н. Денежное обращение России при временном правительстве. – Вестник Адыгейского государственного университета, 2006, N 2, с. 40.

(март-октомври 1917, 1991–1993) са по-скоро временни и политически нетрайни системи.

Разликата между властоцентричния СССР и властоцентрична постсъветска Русия е, че Съветският съюз по силата на идеологическата си идентичност може да съществува само в двуполюсна геополитическа реалност⁶⁷, докато Руската федерация е пригодена всъщност за геополитически плурализъм/полицентризъм.

И по време на прозападната ранна Елцинова политика, когато Москва се опитва да стане равноправен партньор в Западния концерт, и при късния Елцин, когато вече е набелязана съпротивата срещу монополярия американски ред, Русия действа с презумпцията за враждането си в многополюсен свят. През 1991 г. Русия загубва статуса си на велика сила, но запазва потенциала си на велика държава.

Приноси:

1/ По отношение на поставения научен проблем

Темата на дисертацията: “Русия в българския дипломатически архив на МВНР” е приносна, поставя се за първи път и се разработва основно на базата на непубликувани и неизследвани документи.

2/ По отношение на използваната изворова база

В дисертацията са въведени в научно обръщение значителен масив от документи от дипломатическия архив на МВНР.

3/ По отношение на понятийния апарат

⁶⁷ “Опитът да се приспособи “обновеният” СССР към фактически признатия от него модел на глобален полицентризъм не успява”. – Сорокин, К. Э. Геополитика современности и геостратегия России. М., 1996, с. 38

Авторът въвежда термина “стратегически дуализъм” за спецификата на външната политика на РФ през 90-те години. Важна част от изследването е анализирането на терминологичния апарат, въведен от дипломатическите разработки: “Брестко споразумение”, “просветен авторитаризъм”, “триедина криза”, “тривластие”, “властови фактор”, “стратегическа чувствителност” и др.

4/ По отношение на анализа

Авторът представя свой типологичен анализ на рационалните и на ирационалните фактори за разпадането на СССР, както и за изграждането на постсъветската руска политическа система и външнополитическа стратегия, на базата на следната стратификация:

а/рационални фактори: геополитически, политически, икономически, юридически, регионален;

б/ирационални фактори: идеологически, католически, съветски, руски.

В дисертацията са систематизирани дипломатическите анализи и прогнози за Русия на фона на ключови събития от руската вътрешна и външна политика за 90-те години на XX век.

Публикации по темата на дисертацията на български, руски и сръбски език:

1/ *Дарина Григорова. Разпадането на СССР: идеологически спорове в руското общество 30 години по-късно. – В: Войната за историята - 75 години от края на Втората световна война. София, 2023, с. 173–182. ISBN: 978-954-07-5670-7*

2/ *Д. Григорова. Взгляд болгарской дипломатии на постсоветскую Украину в 1990-х гг. По неопубликованным документам из Архива Министерства иностранных дел Республики Болгарии. – В: Casus belli в международных*

отношениях XIX–XX вв.: дипломатия, идеология, военные приготовления. Труды исторического факультета МГУ. Вып. 229. Сер. II: Исторические исследования, 159. Москва, 2023, с. 565–584. ISBN: 978-5-00165-633-3

3/ Дарина Григорова. Российско-украинские споры о советском наследии после 1991 года. Болгарский дипломатический взгляд. – В: *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*, 1 (19), 2024, с. 56–71. ISSN-print: 1857-1999; ISSN-online: 2345-1963

4/ Дарина Григорова. Россия и Турция: тактическое партнерство и стратегическое соперничество (геополитический и идеологический аспект). – В: IV МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП „САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ И ПРИЈЕТЊЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ“. Бања Лука, Република Српска, БиХ, 28 март 2024 године, с. 561–569. ISBN: 978-99976-805-3-2

5/ Дарина Григорова. Бугарске дипломатске прогнозе и сценарији о судбини СССР-а (1990 – 1991). На основу необјављених докумената из Архива бугарског Министарства спољних послова. – В: *СРПСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ – ПЕРСПЕКТИВЕ И САРАДЊА*, Институт за политичке студије, Београд, 2024, с. 331–348. ISBN: 978-86-7419-387-7

6/ Дарина Григорова. Америчке прогнозе и сценарији ЦИА-е за будућност Совјетског система после перестројке. – В: *Међународне интеграције као инструмент геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2024, с. 423–433. ISBN: 978-86-7419-401-0